

ŠVENTOJI ISTORIJA VS. SEKULIARIOJI ISTORIJA: SENOVĖS IZRAELITŲ PRIEŠISTORĖS IR ISTORIJOS ISTORIOGRAFINĖS KONTROVERSIJOS

Aušra Pažeraitė

Vilniaus universiteto

Religijos studijų ir tyrimų centras

Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius

El. paštas: apazeraitė@yahoo.fr

Straipsnyje pateikta šiuolaikinės vadinamųjų Biblijos mokslininkų maksimalistų ir minimalistų stovyklų diskusijos, liečiančios Senovės izraelitų istoriją, apžvalga. O būtent kai kurie modernių laikų žemyninės Europos ir Amerikos Biblijos mokslo plėtotės aspektai ir naujos prieigos, kilusios žemyninėje Europoje XX a. aštuntojo dešimtmečio pradžioje. Straipsnyje argumentuojama, kad ši naujoji prieiga, atskirdama senovės izraelitų istorijos mokslinius tyrimus nuo biblinės tos istorijos vizijos, turėtų būti artimas rabinų iki-moderniam a-istoriniam Tanakho skaitymui. Kita vertus, galima sutikti, kad tokia Biblijos skaitymo laisvė nevaržoma istorijos prievartos ir pažodinio skaitymo, kuris dažnai artimas prievartai, gali padėti atnaujinti Biblijos skaitymą iš įvairių hermeneutinių perspektyvų taikant įvairius rabinų ar krikščioniškos teologijos metodus, kurie interpretuotų tą biblinę istoriją, o senovės izraelitų istorija pagaliau moksliniuose leidiniuose būtų pateikiama laikantis ne tikėjimo, o mokslinės perspektyvos.

Pagrindiniai žodžiai: Biblija, senovės izraelitai, maksimalistai, minimalistai, istoriškumas.

Šio straipsnio idėja kilo susidūrus su apgailėtina situacija akademinės literatūros senovės izraelitų istorijos lietuvių kalba srityje. Situacija apgailėtina ne vien todėl, kad tokios literatūros stinga, bet ir todėl, kad tos kruopelytės „faktų“, kurie bandomi pristatyti kaip istoriniai pasitelkiant atsitiktinius užsienietiškus veikalus ar visai nežinia kokius informacijos šaltinius, dažniausiai yra nekritiškai priimtose ir perteiktose religinių žinių, tikėjimų nuotrupos, o ne istorija akademinė šio žodžio prasme. Skandalingiausias pavyzdys – Beatričės Stukienės ir Birutės Šlekienės sudaryta mokymo priemonė vidurinių mokyklų vyresniųjų klasių mokiniams, besirengiantiems laikyti valstybinę istorijos egzaminą,

bei studentams, „Pasaulio ir Lietuvos istorijos datos ir įvykiai“ (Rosma, 2005, trečias pataisytas ir papildytas leidimas). Šioje priemonėje skyrelį pavadinimu „Senovės žydai“ skaitai lyg prieškario katekizmo Šventosios istorijos santrauką, iliustruotą keliais pseudoistoriniais posakiais ir datomis: „Apie 1850 m. pr. Kr. semitų gentys, vedamos Abraomo, iš Tarpupio atsikėlė į Kanaano žemę“, „Apie 1700 m. pr. Kr. Egipto nelaisvės pradžia. Dalis žydų genčių pasitraukė į Egiptą“, „Apie 1200 m. pr. Kr. Žydai išsirinko pirmąjį karalių – Saulių“, „Apie 1020–922 m. pr. Kr. susikūrė žydų valstybė Izraelis. Jį valdė trys įžymūs karaliai: Saulius, Dovydas ir Saliamonas“ ir t. t. (p. 12–13). Pirma, pavadinimas „žydai“

čia vartojamas anachronistiškai, mat hebrajų Biblijoje įvardijamas *jehudim*, kuris kartais prelato Antano Rubšio verčiamas kaip žydai, kartais kaip judėjai, atsiranda ten, kur kalbama apie vėlyvąjį Judo karalystės laikotarpį, turint konkrečiai omenyje Judo karalystės gyventojus. A. Rubšys *jehudim* gana apdairiai verčia žodžiu *žydai* ten, kur kalbama apie sunaikintos Judo karalystės palikuonis, grįžtančius iš Babilono tremties (Jer 40, 12; Ezdros, Nehemijo knygoje) ar pasilikusius ten (Esteros knygoje). Ir jokiuose istoriniuose šaltiniuose iš to „senovės laikotarpio“, apie kurį kalbama iki pat persų laikotarpio (VI–IV a. pr. Kr.), ir nei Saulius istoriškai buvo „pirmasis žydų karalius“, nei Izraelio karalystė buvo Žydų valstybė. Bet izraelitų – buvo. Kad Abraomas būtų buvęs realus istorinis asmuo, šiandien nedrįsta be išlygų teigti net ir konservatyvūs senovės izraelitų istorijos specialistai, o karaliai Saulius, Dovydas ir Saliamonas įžymūs tik Biblijoje, nes jokiuose istoriniuose šaltiniuose jie nebuvo paminėti, taigi vargu ar galima kalbėti apie jų įžymumą (bent jau už Izraelio ir Judo karalysčių ribų tais bibliniais laikais). Didžiausią nuostabą kelia tai, kad ši priemonė parengta remiantis Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos programomis ir išsilavinimo standartais XI–XII klasėms. Nesuprantama, kaip šiandien tai galima. Nebent istorija kaip disciplina nebelaikoma moksline disciplina, ir reiktų jai sugrąžinti antikinę retorikos statusą¹.

Dar viena knyga, kurią išleido Aidų leidykla (1999), bandoma užpildyti žinių spragą apie žydų istoriją, tai yra žurnalistinė Pauliaus Johnsono knyga „Žydų istorija“. Johnsonas vengia minėtų anachronizmų, tačiau jo pateikta senovės izraelitų priešistorės ir istorijos vizija jau bene trisdešimt metų yra karščiausių senovės izraelitų istorijos specialistų diskusijų objektas: jis pateikia ne senovės izraelitų istoriją, kokia ji atsiskleidžia iš nepriklausomų šaltinių ir archeologijos, bet biblinę istoriją, nors ir pasiremdamas XX a. vidurio biblistikos specialistų atradimais archeologijos, lyginamosios kultūrologijos ir religijotyros srityse.

Kadangi lietuviškai faktiškai nėra jokių knygų nei straipsnių, kuriuose būtų pristatyta šiuolaikinė senovės izraelitų istorijos tyrinėjimų situacija, o vidurinių ir aukštųjų mokyklų mokiniai ugdomi pasitelkus prieškarinę ir pasenusią informaciją, šiame straipsnyje esu užsibrėžusi tikslą aptarti šiuolaikinę mokslinę diskusiją dėl Šventojo Rašto historiografinio statuso. Tam tikslui bus aptartos tradicionalistinės rabinų ir krikščioniškoji Šventojo Rašto, laiko ir istorijos sampratos, XX a. istorinio kriticizmo peripetijos ir senovės izraelitų priešistorės ir istorijos tyrinėjimų atsiskyrimas nuo teologijų ir ideologijų (tiek krikščioniškų, tiek ir judėjiškų) paskutiniaisiais dešimtmečiais paliekant Bibliją dvasiniam ir religiniam gyvenimui.

Straipsnyje bus remiamasi aprašomuoju, analitiniu ir kritiniu istorinio tyrimo

¹ Turint omenyje šiuolaikines teorines diskusijas apie istorijos kaip dalyko prigimtį, kokį vaidmenį joje vaidina istoriko poetinė vaizduotė, sukurianti „istorinį lauką“, kuriame jis bando atkurti įvykius, procesus, asmenybių charakterius, motyvus, ir kokį – mokslini-

niai metodai, gal ir galima būtų apriboti jos moksliskumą ir priskirti ją literatūros sferai. Tada tokia „informacija“ gal ir būtų tiksli. Nors vis viena keltų abejonių pernelyg laisvas kai kurių terminų vartojimas.

metodais. Bus aptariama ir tiriama XIX–XX a. Senovės Izraelio / Izraelitų istoriografija ir biblistikos tyrimai, judaikos tyrimai bei istoriografijos istorijos tyrimai.

Šventosios istorijos virtimas Istorija: kaip retorika tampa tikrove

Dabartinę senovės izraelitų priešistorės ir istorijos tyrimų būklę galėtume pavadinti Šventosios istorijos ir Sekuliariosios istorijos mūšio lauku. Šventąja istorija dar Bažnyčios tėvų laikais buvo pavadinta istorija, surašyta krikščioniškame Šventojo Rašto kanone – nuo Pasaulio sukūrimo iki Jėzaus prisikėlimo ir Bažnyčios įsteigimo. Biblija juk, tik akį į ją užmetus, atrodo, iš tiesų pasakoja istoriją – pasaulio ir žmonijos kilmės, ir bent jau vienos tautos istoriją – nuo izraelitų patriarchų Abraomo, Izaoko ir Jokūbo² iki judėjų gyvenimo atkūrimo ir Jeruzalės šventyklos atstatymo Persų imperijos pakraštyje VI–V a. pr. Kr.³, taip pat ir – pagal krikščioniškas Šventojo Rašto kanono knygas – Jėzaus gyvenimo, mirties, ir pirmųjų jo įsteigtos

bendruomenės žingsnių istoriją I a. po Kr. Iš pirmo žvilgsnio lyg ir akivaizdu, kad tai – istorija. Paradoksaliai tai, kad iki pat Apšvietos laikų⁴ ir šios ideologijos iščiose užsimezgsusių mokslinių judaikos, taip pat ir senovės izraelitų bei žydų istorijos, tyrinėjimų, pačių žydų Tanakhas nebuvo skaitomas ir interpretuojamas kaip Istorija, tik kaip antlaikė Tora. Istorinio pasakojimo patikimumas, dalykas (*res*), nebuvo atitikimo tiesai / tikrovei kriterijus. Jos net nebuvo ieškoma anapus Toros⁵, kaip kad klasikiniame „graikiškame“ mąstyme, tik pati Tora interpretuojama (pasitelkiant įvairius hermeneutinius metodus), ieškant įvairių prasmų (šitaip plėtojant *Hagada*⁶ žanrą bei mistikos tradicijas), ir teisinių gairių konkrečiam kasdieniam ir šventiniam gyvenimui (*Halakha*⁷) sutvarkyti. Galima būtų pasakyti, kad „graikiškame mąstyme“ ieškoma tiesos, tikrovės, tuo tarpu „rabinų mąstyme“ – tikrovės, ikūnytos tekste, prasmų. Tai tinka ir tradiciniam dvasiniam krikščioniškam Biblijos skaitymui, nors netinka filosofiniam mąstymui. Biblijos (*Tanakho*) tekstas tradicinėje rabinų hermeneutikoje laikomas konceptualiai ir logiškai vientisu audiniu. Bet kuri teksto vieta gali būti interpretuojama ir

² Pagal tradicinę istoriografiją manant juos (ir artimiausius jų palikuonis) gyvenus maždaug XVIII–XVI a. pr. Kr.

³ Remiantis tik tomis Biblijos knygomis, kurios sudaro žydų Šventojo Rašto kanoną, *Tanakha* (Pavadinimu Tora, Pranašų knygos (Nevi'im) ir Raštai (Ketubim) abreviatūra. Torą sudaro penkios tradiciškai Mozei priskiriamos knygos (Penkiaknygė), Pakartoto Įstatymo arba Ankstyvųjų pranašų (Jozuės, Teisėjų, Samuelio, Karalių), trijų Vėlesniųjų pranašų (Izaijo, Jeremijo ir Ezekielio) bei dvylikos Mažųjų pranašų knygos. Ketubim – Rūtos knyga, Kronikų knygos, Ezdros, Nehemijo, Esteros, Jobo, Psalmių, Patarlių, Koheleto, Giesmių giesmės, Raudų ir Danieliaus knygos), arba kitaip, *Hebrajišką Bibliją*.

⁴ Europoje žydų Apšvietos judėjimas, *Haskala*, plėtojosi XVIII–XIX a.

⁵ Siaurąja prasme Tora – tai penkios Mozės knygos Tanakhe, o plačiąja prasme – visa rašytinė ir sakytinė žydų tradicija. Todėl religija, kurios žydai laikosi, tiksliau vadinti Toros religija, nes ji yra visos šios religijos šerdis.

⁶ Trumpas pasakojimas, kurio tikslas – vaizdingai išreikšti mintį, nusakyti idėją, iliustruoti konkretų kokios nors teisinės nuostatos aspektą, „pagauti“ kokių nors abstrakčių santykių konkretybę.

⁷ Religinė teisė.

suprantama, remiantis bet kuria kita, visiškai neatsižvelgiant į „siužeto“ linijos vystymąsi, eigą. Pavyzdžiui, Abraomo teisumas gali būti interpretuojamas kaip laikymasis Toros įsakų, nors jie pagal siužetinę liniją buvo duoti gerokai vėliau, ant Sinajaus kalno. Atrodo, kad toks komentavimas yra naivūs anachronizmai, tačiau tradicinei komentatorinei tradicijai tai neatrodė ir neatrodo taip naivu... Max' Weinreich' manymu, čia netgi negalima kalbėti apie anachronizmą tikraja to žodžio prasme, bet greičiau apie „panchronizmą“. Jis rašo: „Žydų istorija... yra kaip vientisas darinys. Praeitis ir dabartis kirtosi ir maišėsi. Esant tokiai situacijai lengva įkristi į tai, ką Vakarų istorikai vadina anachronizmais. Jų begalė. (...) *Derekh ha-šas*⁸ pernešylyg nesidomėjo istoriniais periodais. (...) Tokiose realijose buvo galimybė dabarties įvykius aiškintis talmudinėmis sąvokomis, ir atvirksčiai, Talmudą suprasti dabarties sąlygų šviesoje. (...) Vakarietiška anachronizmo koncepcija tampa nepritaikoma; atrodo, kad panchronizmas nusakytų šią situaciją adekvačiau“⁹. Panchroniškai tebeskaito Tanakhą ir kai kurios šių dienų ultra-ortodoksinio judaizmo grupės, nors istorizmas skverbiasi jau ir čia. Kai kurios istoriniam žanrui lyg priskirtinos knygos, kurias į savo Bibliją įtraukė krikščionys pirmaisiais amžiais po Kr., knygos, kurios išliko tik graikų kalba Septuagintoje (Juditos knyga, Makabėjų I ir II knygos) arba kurios buvo išlaikytos kaip tiesiog istori-

nės (Juozapo Flavijaus „Judėjų senovė“, „Judėjų karas“, „Prieš Apioną“) krikščioniškos Europos bibliotekose, rabinų tradicijoje buvo užmirštos. Istorija žydams po žiauriai romėnų nuslopinto Bar Kokhbos sukilimo (apie 134–135 m. po Kr.), ir iki pat Naujųjų laikų buvo lyg sustojusi. Nors iki modernių laikų ir tradicionalistiniam krikščioniškajam pasauliui buvo svetimas istorinis mąstymas, kaip jis imtas suprasti moderniais laikais. Kaip rašo Zenonas Norkus: „Tradidionalistinėse visuomenėse žmonės žiūrėjo į istoriją kaip į gyvenimo mokytoją, kadangi iš ateities jie telaukė praeities pasikartojimo. Ir tie lūkesčiai buvo pagrįsti, nes permainingos žmonių kasdienio gyvenimo pasaulyje buvo lėtos ir pačių žmonių beveik nepastebimos. XV a. Europos valstiečio ar amatininko butis iš esmės niekuo nesiskyrė nuo XII ar XIII a. žmonių buties. Iš čia kyla ir taip šiuolaikinius žmones stebinanti „praeities jausmo“ stoka bei anachronizmų gausa viduramžių ir net Renesanso literatūroje ar mene. Viduramžių scholastai, kronikininkai, menininkai žiūri į Platoną ar Aristotelį kaip į savo amžininkus, o antikos aristokratams priskiria viduramžių riterių psichologijos bruožus, Biblijos personažus vaizduoja to laikmečio kostiumais ir t. t.“¹⁰ Nors čia lieka klausimas, (į kurį šiame straipsnyje, deja, nebus ieškoma atsakymo), koku būdu ikimoderniame Europos mąstyme, kuriam dar V a. Augustinas savo „Išpažinimuose“ (derindamas, matyt, klasikines „graikiškas“ laiko sampratas su krikščioniško Biblijos skaitymo išryškinta linijine

⁸ T. y. Talmudu paremtas, tradicinis judėjiškas gyvenimo būdas.

⁹ Max Weinreich. *The reality of Jewishness Versus the Ghetto Myth // To Honor Roman Jacobson*, The Hague-Paris-Mouton, 1967, p. 206.

¹⁰ Norkus Zenonas. *Istorika. Istorinis įvadas*. – Taura: Vilnius, 1996, p. 26.

samprata¹¹) nurodė linijinio mąstymo apie laiką kryptį, galėjo derėti toks cikliškumas ir linijinis istorijos supratimas? Gal kokiu nors būdu atsiejant Šventosios istorijos nepakartojamumą nuo profaniškojo pasaulio, kuriame „nieko nauja“? Nors, tiesą sakant, jeigu atkreipsime dėmesį į istorinio fakto ir įvykio skirtumą, toks derinimas pasirodys visiškai galimas. Istoriniu faktu šiuo atveju, remiantis Edwardu Hallettu Carru, vadinu įvykį, kurį istorikų bendruomenė arba kompetentingas jos narys nustato kaip tikrai įvykusį ir turintį tą ar kitą istorinę reikšmę, išskiriantį jį iš kitų įvykių aibės, kurie gali kartotis¹². Taigi Jėzaus gimimas, kurio tikrumu krikščioniškoje Europoje iki modernių laikų nebuvo abejojama, buvo išskirtas kaip istorinis įvykis, nors žmonės juk gimsta kasdien tūkstančiais. O vyraujant dar nuo Antikos laikų paveldėtai retorinei istorijos sampratai (kaip „gyvenimo mokytojai“), Šventojo Rašto (kaip ir hagiografinės literatūros, kronikų), kaip pačios tikriausios (švento) gyvenimo mokytojos, supratimas vargu ar pretendavo į istoricistinį aiškinimą. „Istorinės sąmonės“ pirmtakas Giambattista Vico faktą apibrėžė remdamasis žodžio lotyniška etimologija – kaip tai, kas padaryta (*factum*). Jis teigia, kad lotynams šis žodis buvo sinonimiškas žodžiui tikra, *verum*¹³, todėl, teigia Vico, senovės italų išminčiams

turėjo būti aiškus pasakymas „Tikra yra tai, kas padaryta“ (*Verum esse ipsum factum*), „o ...pirmoji tiesa yra Dievuje, – nes Dievas yra pirmasis Darytojas“. Veikale *Principj di una Scienza Nuova d'intorno alla comune nature della natura delle Nazioni* (1725) tikrovė, *factum*, pasirodo kaip žmonių veikalai, kuriuos, esą, ir įmanoma žmogui geriausiai pažinti. Tačiau, nors Vico lyg ir išrado istorizmo principą, padarė pradžią istoriškumo sąmonei, tačiau, atrodo, jam nerūpėjo įvairiuose senoviniuose pasakojimuose papasakotų įvykių kaip faktų tiesa, tikrumas, lyg jų tikrumas būtų savaime suprantamas. Dar neskyrė mitologinių, religinių¹⁴ ir istorinių faktų. Jis juos tik interpretavo. Šventojo Rašto pasakojimai, mitologijos jo tekstuose gulė kaip tikra istorija. O bandant suderinti minėtą linijinę Šventojo Rašto istoriją su klasikinio „graikiško“ (ir „romėniško“) cikliniu laiko suvokimu, jam pavyko išplėtoti tam tikrą ciklinio ir linijinio istorinių sampratų hibridą: tris pagrindinius kiekvienos tautos istorijos laikotarpius, kurių kiekvienas baigiasi krize ir suirimu: dievų, didvyrių ir žmonių.

Dar iki pat XX a. aštuntojo dešimtmečio bibliotikoje vyravo nuostata skaityti Bibliją kaip istoriografinį šaltinį, tiesa, labai

¹¹ Žr. Sverdiolas Arūnas. Laikas. 1. Iki Augustino // *Baltos lankos*, Nr. 4, 1994, p. 7–15.

¹² Žr. Carr Edward Hallett. *Kas yra istorija?* ALK: Vaga, 1999, skyrius „Istorikas ir faktai“, p. 7–30.

¹³ Vico Giambattista. *On the most ancient wisdom of the Italians: Unearthed from the Origins of the Latin language*. Cornell University Press, 1988, p. 45.

¹⁴ Mitologiniais faktais vadinu mitologinės tikrovės įvykius, pavyzdžiui, dievų genealogijos, Marduko kova su Tiamat ir tvarkos įvedimas į chaotišką pasaulį, dievo Ra užmojis sunaikinti žmoniją pasiunčiant savo Akį, dievų Sekhmet, o religiniais – įvykius, kurie priimami tos ar kitos religijos tradicijose kaip reikšmingi tai religijai, jos institucijų, tikėjimų, nuostatų, papročių atsiradimui, įvykiai, pavyzdžiui, Jėzaus prisikėlimas, Budos išėjimas į Nirvaną, Apreiškimas Mahometui, ir kt.

atsargiai konservatyviuose sluoksniuose ir gana radikaliai liberalesniuose, jau bandant atskirti bibliniuose pasakojimuose mitologinius faktus. Nors būta bandymų kvestionuoti „senovės hebrajams“ krikščioniškoje Biblijos sampratoje priskirtą linijinę laiko sampratą. Gerhardas von Radas (1901–1971), XX a. Senojo Testamento tyrinėtojas¹⁵, savo knygoje „Old Testament Theology“ (vol. 2, 2001, Westminster John Knox Press) rašė, kad senovės hebrajams toks laikas, kaip jis suvokiamas Vakarų kultūroje, – kur jis suvokiamas kaip abstrakti tiesi linija, kurioje galima išdėlioti tikrus įvykius, o kartais ir tiesiog absoliutaus laiko tiesė, nepriklausanti nuo jokių įvykių, kurią galima tiesiog užpildyti įvykiais, – nebuvo žinomas. „Deuteronominėje istorijoje, – rašo G. von Radas, – pastabos, kurios sinchronizuoja Izraelio ir Judo karalių konkuruojančius valdymus, suponuoja aukštą intelektualinę ir mokslinę veiklą (kaip gerai žinoma, tai turi paraleles, ir, ko gero, buvo sumodeliuotos pagal sinchroniškus Babilonijos ir Asirijos karalių sąrašus). Tačiau šie kronikininkai nepadarė žingsnio, kokio mes galėtume tikėtis – jie nepaėmė šių dviejų chronologinių linijų ir nesudėjo jų į vieną vienintelę laiko liniją. Ar mes norime pasakyti,

kad tokios logiškai paprastos išvados jie nepadarė dėl to meto intelektualinių ribų? Ši žingsnį absoliučiai neįmanomu padarė senovinė laiko samprata. Jeigu egzegezė laiko tokį požiūrį į laiką tik kultūrinės vaikystės stadija, tada ji nepajėgi suprasti. Jai vertėtų geriau įsisąmoninti, kad Izraelis laiką suvokė tiesiog kitu kampu, skirtingu nuo mūsų¹⁶. Abstraktus laikas be įvykių tiesiog buvo beprasmybė. O kiekvienam įvykiui – jam skirtas laikas: „Yra laikas gimdyti (Mch 5, 2), laikas surinkti gyvulius (Pr 29, 7), laikas, kada karaliai išeina į kovą (2 Sam 11, 1). Kada buvo planuojama kažkas nepaprasto, pavyzdžiui, Šventyklos statymas (Ag 1, 4), buvo klausama, ar dabar tinkamas laikas to imtis. Medis subrandina vaisius „savo laiku“ (Ps 1, 3), ir Dievas pamaitina savo kūrinčius „savo laiku“ (Ps 104, 27); t. y. kiekvienas įvykis turi savo apibrėžtą vietą laiko sutvarkyme; ir įvykis nesuvokiamas be jo laiko...“¹⁷. Tai gi von Radas jau išskėlė mintį, kad storijos samprata, kurią būtų galima apibrėžti kaip įvykių priežasčių–pasekmių seka, procesus, kuriems darė įtaką socialinės-politinės, kultūrinės aplinkybės, vargu ar galima primesti Biblijos knygų autoriams. Nors jis to neįvardija, bet atrodo, kad jis bando sugrąžinti Biblijos istorijas į istorijas kaip retorikos sampratos terpę: į Bibliją reikėtų žiūrėti kaip į rinkinį pasakojimų apie įvykius (legendinius, didaktinius, mitologinius, pasakėčias, noveles), kurių tikslas buvo ne nuoseklus istorinės tikrovės aprašymas, bet Dievo veikimo nusakymas ir mokymas.

¹⁵ Terminas „Senasis Testamentas“ yra krikščioniškai angažuotas. Šiame straipsnyje šis terminas, išskyrus atvejus, kai bus cituojami kiti autoriai ar nurodomos konvencionalios tyrinėjimo sritys, bus vartojamas kalbant apie krikščionišką Biblijos sampratą, kur skiriamas Senasis ir Naujasis Testamentai, turint omenyje, kad krikščioniško Senojo Testamento pagrindas – ne hebrajiška Biblija, o jos graikiškas variantas su papildomu knygų rinkiniu, vadinamas Septuaginta (pagal tarptautinį žymėjimą LXX).

¹⁶ Gerhard von Rad. *Old Testament Theology*. Vol. 2, 2001, Westminster John Knox Press, p. 99–100.

¹⁷ *Ibid*, p. 100.

Kaip tokie tie įvykiai nėra tikraja to žodžio prasme aiškiai apibrėžti ir identifikuojami praeities įvykiai, t. y. istoriniai faktai, bet religiškai aktualūs paradigminiai įvykiai, t. y. religiniai faktai. Būtent tokia nuostata randama tradicinėje rabinų Tanakho interpretacijoje bei midrašuose. Tuos įvykius galima išdėlioti ne vienoje tiesioje linijoje, bet plokščioje erdvėje, ir šitaip veikėjai viename taške nesunkiai gali susisiekti su veikėjais kitame taške, nors mūsų moderniam vakarietiškam mąstymui jie atrodytų nutolę tūkstančius metų.

Modernioje biblistikoje įsivyravusi nuostata, kurią XX a. buvo bandoma pagrįsti gausiais archeologiniais kasinėjimais ir senovės Artimųjų Rytų istorijos ir kultūros tyrimais, kad Biblijoje užrašyta senovės izraelitų istorija yra istoriškai relevantiška, t. y. kad Bibliją galima laikyti istorijos šaltiniu ar bent jau patikima istoriografija. Šią nuostatą XX a. aštuntajame dešimtmetyje ėmė kvestionuoti nauja senovės Artimųjų Rytų istoriografinė kryptis, vadinama minimalistine (kartais – revizionistine, nihilistine ir kt.), priešpriešinant ją pirmajai, kaip maksimalistinei. Jos šalininkų įsitikinimu Biblija nėra nei relevantiškas istorijos šaltinis, nei istoriografija ir kad Senovės izraelitų istorija turi būti tirama kaip ir visų kitų etninių, religinių, kultūrinių darinių istorijos, laikantis tų pačių mokslškumo kriterijų, iš kurių pirmiausias – kritiškai įvertinti šaltinių patikimumą. O būtent šį kriterijų Biblija neatitinka. „Maksimalistiniuose“ išpuoliuose prieš „minimalistinę“ istoriografiją gana dažnai galima rasti kaltinimų antisemitizmu, antisionizmu bei nihilizmu. Tačiau šie kaltinimai yra visiškai nepagrįsti. Minimalistinė istoriografija, atskirdama mitologinį, istorinį ir

religinį faktus, tik pašalina modernistinio istoriografinio statuso priskyrimą Biblijai ir gražina jai religinės / teologinės retorikos statusą, kuris artimas ir tradiciniam rabinų Biblijos supratimui.

Minimalistinės Artimųjų Rytų istoriografijos pagrindiniai argumentai

Nuostatos, kad Biblija nėra izraelitų priešistorės ir istorijos pasakojimas, bet greičiau teologinis sakymas, ir kad visos XIX–XX a. septintojo dešimtmečio Senovės izraelitų ir Izraelio istorijos tėra tik Biblijos parafrazės, laikosi viena iš naujausių, egzistuojančių jau apie trisdešimt metų, senovės izraelitų istoriografinių krypčių, vadinama minimalistine. Jos šalininkai oponuoja ligtol viešpatavusiai Senovės izraelitų istorijos istoriografinėi nuostatai, kurią anapus Atlanto reprezentavo Williamas Foxwellas Albrightas ir jo mokiniai G. Ernestas Wrightas ir Johnas Brightas („Baltimorės mokykla“), o šiapus Atlanto – Albrechtas Altas ir Martinas Nothas. Nors abi mokslininkų grupės pačios oponavo viena kitai (baltimoriečiai kaltino europiečius nihilizmu, o pastarieji savo oponentus vadino fundamentalistais), tačiau jų parašytos Senovės izraelitų istorijos pasirodė ne taip jau svariai skirtingos. Gal tik detalėmis. „Baltimorės mokykloje“ vyrauja nuostata, kad archeologija gali padėti pakoreguoti, patikslinti, praskaidrinti Biblijos tekstus ir kad Senovės izraelitų istorija, pradedant patriarchų naratyvais, randama Biblijoje, iš esmės istoriškai relevantiška. Pagal Alto ir Notho nuostatas negalima visiškai pažodžiui pasikliauti Biblijos tekstu, nes jis dažniau tik atspindi ankstesnes, ilgus am-

žius žodžiu perduodamas tradicijas, ir dėl to ne visada nepriekaištingai tiksliai.

Minimalistinės istoriografijos pradininku laikomas Thomas L. Thompsonas, prie „minimalistinių“ išvadų pradėjęs prieti rašydamas savo disertaciją apie patriarchų naratyvus Biblijoje daktaro laipsniui iš Senovės Artimųjų Rytų ir biblistikos mokslų apginti Tübingeno universitete. Disertacija buvo baigta 1971 m., tačiau biblistikos mokslų srityje vyraujant nuostatai, vėliau pavadintai maksimalistine, tokios disertacijos Europoje jis tuo metu apginti negalėjo. Tik paskui, kai Vokietijoje 1974 m. išleido knygą *The Historicity of the Patriarchal Narratives*, BZAW 133 (Berlin, 1974), 1976 m. Filadelfijoje (JAV) Temple universitete jam pavyko gauti daktaro laipsnį¹⁸. Disertacijoje Thompsonas kvestionavo biblistikoje paplitusią hipotezę, kad kontraktai, surasti vėlyvąjį Bronzos amžių siekiančiame Tarpupio Nuzi miesto sluoksnyje, patvirtina patriarchų istorijas Biblijoje, esą atspindinčias to laikotarpio papročius ir teises nuostatas, nes tų kontraktų vertimas buvo netikslus, pritemptas prie Biblijos tekstų, ir kad Nuzi papročiai nebuvo nei unikalūs, nei kaip nors susiję su Pradžios knyga. Tada teko peržiūrėti ir „Amoritų migracijos“ hipotezę, teigusią Vakarų semitų migraciją iš Arabų dykumų III tūkst. pr. Kr. pabaigoje–II tūkst. pr. Kr. pradžioje, esą sugriovusią Derlingojo Pusemėnlio žemdirbiškas civilizacijas ir davusią pradžią naujoms gyvenvietėms nuo

pietinio Tarpupio iki Nilo deltos¹⁹. Tačiau tuo laiku jam, kaip jis teigia, jau ėmė kilti abejonių dėl šios hipotezės²⁰. Thompsonas palengva ėmė kvestionuoti tuo metu biblistikoje jau nusistovėjusią izraelitų priešisto-

18 Žr. Thomas L. Thompson. *The Mythic Past. Biblical Archaeology and the Myth of Israel*. BASIC BOOKS: A Member of the Perseus Books Group. First published in Great Britain 1999, p. xi–xii.

19 Su šia hipoteze biblistai susiejo Pradžios knygos pasakojimus apie patriarchus, ypač Abraomo migraciją iš chaldėjų Ūro į Haraoną, o paskui ir į Kanaano kraštą. Remiantis Biblijoje pateiktomis datomis – tai, kad tarp izraelitų išėjimo iš Egipto ir Saliamono karalystės praėjo 480 metų (1 Kar 6, 1), kad Egipte jie praleido 430 metų (Iš 12, 40), galima apskaičiuoti, kad į Egiptą patriarchas Jokūbas su šeima nukeliavo maždaug XIX a. pr. Kr., o jo palikuonys klestėjo ten kaip tik tuo periodu, kada Egipte viešpatavo hyksai (XVIII–XVII a. pr. Kr. vidurys). Biblistai ėmė teigti, kad papročiai, aprašyti Pradžios knygoje, panašūs į tuos papročius, kokius randame šio laikotarpio Tarpupio tekstuose, ypač Mario ir Nuzio.

20 Maxwelllas Milleris ir Johnas H. Hayesas knygoje *A History of Ancient Israel and Judah* (The Westminster Press, Philadelphia, 1986, p. 70) išdėsto pagrindinius kontrargumentus šiai hipotezei: 1) Amoritų migracija tik hipotezė, dar nesuradusi archeologų ir istorikų konsensuso, 2) nors hipotezė iš dalies derinasi su schematiškomis vienomis bibliinėmis datomis, ji nebesiderina su Biblijoje pateiktomis genealoginėmis datomis, kur parašyta (Pr 15, 16), kad Abraomo palikuonys liks Egipte keturias kartas, ir kad Mozė bus ketvirtos kartos Jokūbo palikuonis (Pr 46, 8–11; Iš 6, 18–20), šitaip kiekviena karta turėjo gyventi mažiausiai po šimtą metų. Kita vertus, hipotezė išveda į izraelitų protėvius mažiausiai šešiais šimtais metų anksčiau negu pirmosios užuominos apie juos yra Egipto ir Artimųjų Rytų tekstuose; 3) papročių gretinimai nieko neįrodo jau vien todėl, kad panašūs egzistavo ir I tūkst. pr. Kr.; 4) bibliinė tradicija niekur nesieja izraelitų protėvių, jų kilmės su amoritais; yra vietų, kur kalbama apie aramėjus (Išt 26, 5), iš dalies sieja su moabitais, edomitais ar filistiniais.

rės viziją²¹. 1975 m. kaip nepriklausomas tyrimas išėjo Kanados mokslininko Johno Van Setero knyga *Abraham in History and Tradition*²². Jis savo knygoje jau ėmė teigti, kad patriarchų istorijos yra gana vėlyvos, siekiančios geriausiu atveju VI a. pr. Kr. 1977 m. Johnas Hayesas ir J. Maxwellas Milleris išleido knygą *Israelite and Judae-an History*, kurioje surinko daugelio jaunų mokslininkų straipsnius, kuriuose buvo kvestionuojama daugelis nusistovėjusių biblistikos teiginių ir apie beveik visus biblinio Izraelio istorijos periodus, ardančius pasitikėjimą Biblija kaip patikimu istorijos šaltiniu (tačiau tai nebūtinai turi ardyti pasitikėjimą ja kaip dvasiniu paveldu). Aštuntajame dešimtmetyje atsirado ir daug naujoviškų biblistikos periodinių leidinių, tokių kaip *Dielheimer Blätter* (leidžiamas Heidelberge), Sheffieldo universiteto *Journal for the Study of the Old Testament* (Anglija), Biblinės literatūros bendrijos (Society of Biblical Literature) leidžiamas *Semeia: An experimental Journal for Biblical Criticism* (JAV). Ankstyvųjų izraelitų istorijos studijų srityje didžiausias lūžis įvyko po 1985 m., šiais metais išėjus Ko-

penhagos universiteto danų mokslininko Nielso Peterio Lemches knygai *Early Israel* ir 1988 m. Izraelio archeologo Izraelio Finkelsteino knygai *The Archaeology of the Israelite Settlement*. Šie mokslininkai, remdamiesi archeologiniais, lyginamaisiais antropologiniais, religijotyros, istoriniais tyrimais, jau ėmė teigti, kad vadovaujantis tokiais pačiais istorijos moksluose taikomais kritiniais metodais kaip bet kokio kito socialinio darinio istorijų tyrimuose vis labiau aiškėja tai, kad biblinė izraelitų istorija faktiškai neturi nieko bendra su ta istorija, kurią bando rekonstruoti Artimųjų Rytų archeologai ir istorikai tirdami archeologinius radinius bei įvairius ne biblinius šaltinius, atrastus XIX–XX a., t. y. kad biblinė istorija ir moksliskai rekonstruota istorija yra visiškai skirtingos. Šiandien kartais ši istoriografinė kryptis vadinama „Kopenhagos mokykla“, mat du pagrindiniai jos autoritetai – Thompsonas ir Lemche – dirba Kopenhagos universitete. Tačiau šios istoriografinės krypties šalininkų sparčiai daugėja. Jai priskirtinas ir Philipas R. Davies (Sheffieldo universitetas, JAV), savo knygoje *In search of „Ancient Israel“* (JSOTsup 148, Sheffield: Sheffield Academic Press, Second Edition, 1995) argumentuojantis, kad sąvoka „Senovės Izraelis“ yra mokslininkų, apžavėtų biblinės literatūros terminologijos, išradimas, kai tikrai istoriškai galima kalbėti apie kokius porą šimtmečių Geležies amžiuje egzistavusią nedidelę karalystę šiaurinės Palestinos aukštumose. Judo karalystė istoriniuose šaltiniuose pasirodo ne anksčiau kaip VIII a. pr. Kr. Ko gero, ji absorbavo dalį 722 / 721 m. asirų sunaikinto Izraelio gyventojų, o gal ir buvo sukurta kaip antrinė karalystė žlungant Izraelio karalystei. Judo

²¹ *Ibid*, p. xii. 1975 m. Th. L. Thompsonas sugrįžo į JAV, tačiau dėl kontroversiškų mokslinių išvadų nepavyko tada ten gauti darbo jokiam universitete, ėmė verstis dažydamas. Tik 1985 m. Katalikų Biblijos asociacija paskyrė jį metams dėstytoju į Jeruzalės École Biblique. 1987 m. gavo National Endowment stipendiją, kuri leido visiškai atsidėti Izraelio kilmės tyrimams. Po trumpo darbo dėstytoju Wisconsin Lawrence ir Marquette universitetuose, kur vyravo konservatyvios katalikiškos teologinės nuostatos, galiausiai 1993 m. buvo pakviestas dirbti į Kopenhagos universitetą, kur dirba iki šiol.

²² Yale University Press: New Haven and London.

karalystėje Izraelio vardas buvo išsaugotas, ir vėliau, vykstant vadinamajam Judo karalystės elito, kurį Babilonijos karalius Nebukadnezaras ištrėmė į Babiloniją, palikuonių sugrįžimui į persų įsteigtą Jehudo provinciją (VI a. pr. Kr.) ir įsikūrus šioje provincijoje, sugrįžėlių elito raštininkai surašė pasakojimus apie senovės izraelitus – Senovės Izraelį, – kurie legitimavo kulto ir žemės kontrolę, bet taip pat suteikė naujai susidariusiai visuomenei – suteikdami (ar „sugražindami“) istorinę protėvių atmintį, tapatybę.

Iš dalies šiai istoriografijos kryptčiai galima priskirti ir Izraelio archeologą dr. Israelį Finkelsteina, kuris savo knygoje, išleistoje kartu su dr. Neilu Asheru Silbermanu (Archeologijos ir Paveldo viešo pateikimo centro Ename istorinės interpretacijos vadovas) *The Bible Unearthed: Archaeology's New Vision of Ancient Israel and the Origin of Its Sacred Texts* (Free Press, New York, 2001), pateikė naujausių archeologinių ir istorinių tyrinėjimų sintezę lygindamas turimus duomenis ir viziją, kurią leidžia atkurti šie duomenys, su tradicine, Biblija, sekančia Senovės izraelitų ir judėjų istorija. Iš šio lyginimo aiškėja, kad net jeigu archeologai negali paneigti, kad Biblijoje dominuoja legendos, pasakojimai, individualybės, kurie gal siekia gilią senovę, tačiau „archeologija gali parodyti, kad Tora ir Deuteronomistinė istorija pažymėtos nenuginčijamomis savo pirminės kompiliacijos septintajame amžiuje pr. Kr. žymėmis“²³, t. y. kad Penkiaknygė ir

Deuteronominės istorijos knygos atspindi ne tiek tuos laikus, apie kuriuos rašo, bet greičiau VII šimtmečio pr. Kr. istorines, teologines, ideologines ir geopolitines Judo karalystės realijas neseniai žlugus Izraelio karalystei ir kad nei archeologija, nei istoriniai tyrimai nepatvirtina tradicinės biblistinės istoriografijos vizijų.

Didžiausias dėmesys diskusijose skiriamas kalbant apie konkrečius tos istorijos aspektus, o šiame straipsnyje ne tai yra pagrindinis aptarimo objektas. Todėl dabar pabandyčiau aptarti pačią istoriografinio Biblijos statuso diskusiją. Plačiausiai šią problemą ir diskusijos istoriją aptaria savo knygoje Thompsonas, todėl juo daugiausia toliau ir remsiuosi.

Pagrindinį minimalistų argumentą galima būtų reziumuoti taip:

Modernioje biblistikoje, kuri laikosi istorinio kriticizmo ir pretenduoja į moksliskumą, nesilaikoma pagrindinio istorijos mokslams keliamo reikalavimo – taikyti tuos pačius kritiškumo kriterijus naudojamiems šaltiniams ir istoriografijai, šiuo atveju konkrečiai – Biblijai²⁴. Šiandien klausimas keliamas tiesiog dėl istoriografinės bibliinių pasakojimų kokybės, jų istoriografinio patikimumo.

Kuo remiasi Biblijos istoriografinio patikimumo kvestionavimas? Kad būtų galima atsakyti į šį klausimą, reikia pirma

²³ Israel Finkelstein, Neil Asher Silberman. *The Bible Unearthed: Archaeology's New Vision of Ancient Israel and the Origin of Its Sacred Texts*. Free Press, New York, 2001, p. 23.

²⁴ Th. L. Thompsonas čia, aprašydamas istorikų, priešusių prie šios išvados, savijautą, vaizdingai pasakoja, kad „daugelis iš mūsų, laikančių save Ankstyvojo Izraelio istorikais, staiga pasijutome lyg esantys anapus drabužių spintos, vedančios į Narniją, ir ši drabužių spinta netikėtai ir kelianti rūpestį pasirodė mums kaip visiškai šio pasaulio paprastų žmonių sukonstruota spinta“ (*The Origin tradition of Ancient Israel*, 1987, p. 11–12).

atsakyti į kitą – kuo modernioje biblistikoje remiamasi teigiant Biblijos istoriografinį patikimumą? Atsakymas – krikščioniška teologija, kuri XX a. pradžioje atgimė kaip intelektualinis neoortodoksinis judėjimas, ėmęs ieškoti istorinių įvykių, kurie, esą, davė pradžią biblinėms ir visų pirma Penkiaknygės tradicijoms. Šis judėjimas, teigia Thompsonas, vadinamas „Bibline teologija“, kilo kaip reakcija į liberalų protestantišką nominalizmą ir reliatyvizmą. Pagrindinės šios teologijos sąvokos – „Išganymo istorija“, „išganantys aktai“ ir Dievo, kaip veikiančio istorijoje, samprata. Pasidarė būtina teologui kreiptis į istoriją, ieškoti joje davusių pradžią tradicijoms įvykių, kuriuose, esą, apsirėiškė pats Dievas. Įtakingiausi šios teologijos autoriai, pasak Thompsono, buvo G. E. Wright, G. von Rad ir de Vaux²⁵.

Moksliniai XX a. projektai (ypač 1930–1960 m.), teigia Thompsonas, siekė aptikti istorinių įvykių ir aplinkybių, kurie buvo Penkiaknygės pasakojimų šaltinis. Šios paieškos pasidarė būtinos padarius išvadas iš 1883 m. Juliuso Wellhauseno suformuluotos *Šaltinių hipotezės* (kartais vadinamos ir *Dokumentų hipoteze*), susumavusios ir apvainikavusios poros kartų biblistų, tyrusių Penkiaknygę, kaip sudarytą iš keleto skirtingų šaltinių, darbą. Ši hipotezė kvestionavo tradicinę Penkiaknygės viziją, esą ji buvo parašyta paties Mozės. Šaltinių hipotezės šalininkai siekė identifikuoti šaltinius ir bandyti nustatyti jų parašymo datą ir galimą autoriaus ar autorių grupės charakteristikas atsižvelgiant į Izraelio ir Judo karalysčių istorijos, užrašytos istorinėmis

vadinamose Biblijos knygose, aplinkybes ir įvykius. Kadangi buvo padaryta prielaida, kad šie „dokumentai“ buvo parašyti vėliau nei vyko tie įvykiai, apie kuriuos kalbama Penkiaknygėje, buvo padaryta ir kita prielaida, kad prieš šiuos dokumentus egzistavo sakininės tradicijos, kurios vėliau ir buvo užrašytos. Didžiausias besivystančios biblistikos dėmesys ir buvo skiriamas *Šaltinių hipotezės* tyrimams ir formų kriticizmui, kurį suformulavo Gunkelis 1901 m. Tai buvo priemonės tirti sakininę tradiciją, kuri, kaip buvo tikima, egzistavo iki rašytinių bibliinių dokumentų. Buvo siekiama identifikuoti pradinius istorinius įvykius, kurie, esą, davė pradžią toms sakininėms tradicijoms. Žemyninėje Europos biblistinėje istoriografijoje po Antrojo pasaulinio karo tam tikslui pasiekti, t. y. Senovės Izraelio istorijos rašymui, buvo pasitelkiamos tokios disciplinos kaip tradicijų istorija, biblinė archeologija, formų kriticizmas ir sociologija, t. y. visas rinkinys disciplinų, tyrimų metodą vadinant istoriniu kriticizmu. Čia autoritetingiausi buvo jau minėti Albrechtas Altas ir Martinas Nothas.²⁶ Tuo tarpu JAV biblistikoje nuo maždaug 1940 m. ėmė dominuoti biblisto, archeologo Williama F. Albrighto mokykla. Jo ir jo pasekėjų dėmesys krypo ne į tradicijų istoriją, o į tą naują gausią medžiagą, kurią teikė archeologija, komparatyvinės kultūrų studijos ir jų epigrafinės liekanos.²⁷ Didžiausias problemas kėlė izraelitų Išėjimo iš Egipto ir atsiradimo Kanaano žemėse

²⁶ Plg. *ibid.*, p. 12, to paties autoriaus *Early History of the Israelite People from the Written and Archaeological Sources*. Brill, Leiden, 1992, p. 1–2.

²⁷ Plg. Th. Thompson. *The Origin tradition of Ancient Israel*, 1987, p. 12.

²⁵ Žr. *Ibid.*, p. 13.

datavimas ir scenarijai. Albrighto mokykloje archeologija, atrasti ir intensyviai verčiami bei tyrinėjami Tarpupio, Egipto civilizacijų tekstai ir kiti artefaktai buvo priemonės, kuriomis remiantis buvo siekiama iširti bibliinių įvykių pasaulį ir taip įšaknyti Biblijoje aprašytus įvykius istorijoje. Tačiau abiejose Atlanto vandenyno pusėse faktiškai nebuvo kvestionuojamas minėtų istorinėmis vadinamų Biblijos knygų istoriografinis patikimumas, tik bandoma išsiaiškinti aplinkybes ir tikslinti.

Wellhauseno hipotezė (vadinama taip pat ir Grafo-Wellhauseno, įtraukiant ir kitą svarbų šios srities autoritetą), manyčiau, kelia šiokių tokių problemų: tai, kad Wellhauseno ir jo pasekėjų šių dokumentų / šaltinių datavimo pagrindas – kitų Biblijos knygų, konkrečiai – Samuelio, Karalių ir Kronikų, – interpretacijos. Taip datuojant susidaro ydingas ratas – bandant išskirti Penkiaknygės dokumentų charakteristikas ir surasti, kuriam laikotarpiui ir kokiems ideologiniams, socialiniams, politiniams sluoksniams galėjo priklausyti jų autoriai, remiamasi tekstais²⁸, kurių parašymo laikas ir pirminiai šaltiniai, iš kurių jie buvo sudaryti, nedaug aiškesnis. Šis tekstų korpusas istorinio kriticizmo klasikoje vadinamas deuteronominiu ir atspindinčiu Pakartoto Įstatymo knygoje aptinkamą teologinę liniją ir kaip toks siejamas su 2 Karalių knygoje aprašyta

karaliaus Jošijo reforma, taigi ir užrašytas (ar bent jau geriausiu atveju redaguotas) šio karaliaus reformos laikais ar po jos, t. y. – anksčiausiai VII a. pb.– VI a. pr. Kr. Tačiau, jeigu taip – kaip galima teigti, kad kiti „atpažįstami“ šaltiniai (bent jau J ir E) atspindi ankstesnius amžius? Iš kokių šaltinių sužinoti, kokios religinės ir kultūrinės realijos egzistavo prieš kelis šimtus metų, monarchijų pradžioje? Ar Karalių knygoje pateikiamas vaizdas reikšmingas?

Kita vertus, Wellhauseno nuopelnas tas, kad ši hipotezė apskritai atvėrė kelią abejonėms dėl Penkiaknygės pasakojimų istoriškumo, nes, remiantis istoriškumo kriterijumi, teigė, kad dokumentai J, E, P ir D²⁹, nors rašyti gerokai vėliau nei juose papasakoti įvykiai, atspindi greičiau parašymo laikotarpių autorių pasaulėžiūras ir kultūrinės bei politines realijas, o ne tikrus istorinius, kadais įvykusius įvykius. T. y. jų statusas turėtų būti ne kaip pirminio istorijos šaltinio, o geriausiu atveju – antrinio. Taikant toliau istorinio kriticizmo

²⁸ Teisingiau tų tekstų interpretacijomis iš XIX a. pabaigos–XX a. perspektyvos ir romantiškų ar protestantiškų (kitais atvejais evolucionistinių) pažiūrų į religijų istorijas pagrindu, remiantis primestomis vertybėmis nuostatomis, kunigišką ritualizmą, pavyzdžiui, laikant pranašiško įkvėpimo religijos nuosmukiu.

²⁹ Klasikinis *Šaltinių hipotezės* rinkinys dokumentų, pavadintų Jahvistiniu (J), Elohistiniu (E), Kunigišku (P) ir Deuteronomistiniu (D), esą sudarančių Penkiaknygės teksto audinį. Pagal klasikine tapusią hipotezę kiekvieno jų parašymas buvo siejamas su atskirais Monarchinio (suvienytos karalystės ir suskilusių karalysčių), Babilonijos tremties ir potremtinio laikotarpio izraelitų ir judėjų istorijos, randamos „istorinėse“ Biblijos knygoje, laikotarpiais: J – su Dovydo laikų suvienyta karalyste, Judo giminės ir Dovydo dinastijos tradicijomis (X–IX a. pr. Kr.), E – su suskilusios karalystės laikotarpiu bei Izraelio karalystės tradicijomis (VIII a. pr. Kr.), D – su Judo karaliaus Jošijo reformomis (VII a. pr. Kr. pb.), ir P – su Babilonijos tremties ir potremtinio laikotarpiu bei Jeruzalės kunigijos sluoksniu (VI–V a. pr. Kr.).

metodus – tekstologiją, formų kriticizmą, redakcinį kriticizmą, literatūrinį kriticizmą, lingvistiką, viena vertus, ir, tiriant archeologinius radinius, naudojantis lyginamąją kultūrologiją ir religijotyra, kita vertus, neišvengiamai stiprėjo kritiškumas dėl Biblijos tekstų istoriografinės kokybės³⁰ ir kėlė nepasitenkinimą dėl senovės izraelitų istorijos tyrimams taikomų teologinių prielaidų³¹. Toks nepasitenkinimas ypač ėmė stiprėti po 1960 m., kai angliškai šalių ir Izraelio valstybinėse mokslo institucijose įsisteigė sekuliarūs Religijos

³⁰ Gana plačiai šias Wellhauseno-Grafo hipotezės pasekmes aptarė Th. L. Thompsonas savo knygoje *Early History of the Israelite People* (1992).

³¹ Ypač šios prielaidos klievo žydų ar geriau judėjiškas tradicijas išmanantiems biblistams, iš kurių galima paminėti Umberto Cassuto (1883–1951), rabiną ir biblistą iš Italijos, kuris ir savo paskaitose Jeruzalės hebrajų universite, dėl fašistinio režimo Italijoje 1938 metais priversto pasitraukti į Palestiną, ir knygoje *The Documentary Hypothesis and the Composition of the Pentateuch* (hebrajiškas originalas *Torat HaTeudot*, 1941 m., vertimas į anglų kalbą pasirodė 1961 m.) kritikavo Wellhauseno hipotezę, argumentuodamas prieš jo šaltinių identifikavimo kriterijus ir, analizuodamas hebrajišką teksto originalą, bandė įrodyti, kad Penkiaknygės tekstas nuoseklus ir vientisas ir kad redaguotas X a. pr. Kr. iš ankstesnių tradicijų. Jis padėjo pagrindą biblistikos studijoms Izraelyje. J. Milgrom (buvęs hebrajų k. ir biblistikos profesorius Kalifornijos universitete Berklyje, JAV), judėjų aukojimų ir atpirkimo sampratos tyrinėtojas, analizuodamas P šaltiniui priskiriamus Penkiaknygės tekstus, išplėtojo kunigišką aukojimų teologijos sampratą, kuri, kaip jis bandė pagrįsti, yra gerokai ankstesnė nei tremties ar potremtinis periodas ir pasiekė mus iš Saliamono šventyklos laikotarpiu. Šios jo išvados aiškiai priešingos Wellhauseno protestantiškai izraelitų religijos vizijai.

studijų fakultetai išugdė daugybę tyrinėtojų, nesusijusių su teologija, ir senovės izraelitų, Izraelio ir Judo istoriniams tyrimams taikiusių sekularius mokslinius metodus³². Vieniems, kaip teigia Thompsonas, tai buvo posūkis į nepriklausomas nuo jokios teologijos Senovės Izraelio ir biblinės archeologijos, kuri tapo tiesiog Sirijos–Palestinos archeologija, studijas, o kai kurie nuėjo dar toliau: jiems kuo toliau, tuo labiau teologinės nuostatos ir išvados ėmė aiškėti kaip visiškai nerelevantiškos ir netinkamos moksliniams tyrimams. Tuo metu pasigirdo kaltinimai iš abiejų pusių – viena vertus – nihilizmu, kuris dėl politikorektiškumo virto „minimalizmu“ bei „skepticismu“, kita vertus – „biblicizmu“, „pseudoortodoksiškumu“ ir „fundamentalizmu“³³:

„... uždavinys, kurį sau buvo iškėlęs šis biblinės teologijos judėjimas, siekęs *Heilsgeschichte* pagrįsti kaip galiojančią pasaulio istorijos viziją, tikėjimą Dievą, veikiantį istorijoje, buvo sunkiai pakeliamas ir įgyvendinamas uždavinys. Pernelyg didelė našta Biblijos studijoms, kurios priemonės buvo iš esmės sąlyginės ir analogistinės. Šis judėjimas buvo susitelkęs prie Izraelio ir jo tikėjimo išskirtinumo, taip pat ir prie tradicijos patikimumo, o siekiant įrodyti jos senumą reikėjo patvirtinti jos istoriškumą...“³⁴

Tačiau problema ta, teigia Thompsonas, kad **sąsaja tarp pirminio įvykio ir tradicijos ar tarp unikalumo ir dieviško veikimo, neprieinama kritiniam mokslui, yra anapus kritinio mokslo galimybių**³⁵.

³² Žr. Th. L. Thompson, *The Origin tradition of Ancient Israel*, 1987, p. 13–14.

³³ *Ibid.*, p. 14.

³⁴ *Ibid.*, p. 15.

³⁵ *Ibid.*

Savo knygoje *The Origin tradition of Ancient Israel* ir *The Mythic Past. Biblical Archaeology and the Myth of Israel* Thompsonas bando atskleisti Biblijos pasakojimų (naratyvų) pobūdį, bandydamas parodyti, kad jų autoriai siekė ne rašyti istoriją, kaip ji suprantama Naujaisiais laikais, bet, kaip ir daugelis kitų Tarpupio ir Artimųjų Rytų autorių, vaizdingais pasakojimais perteikti tam tikras ideologines, teologines vizijas. Ir kad todėl reiktų atsisakyti ją naudoti Istorijos rekonstravimui. Reikia tiesiog atskirti mokslines prieigas nuo teologinių nuostatų ir siekio moksliniais tyrimais bandyti pagrįsti religinius tikėjimus. Th. Thompsono knygos, kai autorius pagaliau po ilgų įžangų, aptariančių istoriografines problemas, pereina prie Biblijos tekstų analizės, pateikia nemaža gražių, homiletinių, teologinių įžvalgų, idėjų, galinčių praturtinti dvasinį Biblijos supratimą, nors gal kam ir daug kartų girdėtų kokiuose nors maldos namuose ir dėl to atrodančių ne itin gilių, nuodugnių ir išsamų.

Vietoj išvadų

Pabaigoje reiktų pasakyti, kad diskusija dėl istoriografinio Biblijos statuso dar nesibaigusi. Minimalistine vadinama istoriografija, nors taip ir yra kai kuriais atvejais, dėl kai kurių pernelyg drastiškų ir nepamatuotų teiginių kritikuotina ar koreguotina, (pvz., Thompsonui ir Lemchei dar sunkiai sekasi įrodyti akademinę audi-

torijai, kad Penkiaknygė ir Deuteronominė istorija yra gana vientisas Helenistinio laikotarpio darbas, nes tą galima paneigti remiantis bent jau lingvistiniais argumentais, kad šiose knygoje galima išskirti kelias hebrajų kalbos stratas), atspindi XX a. įvykusį lūžį Senovės izraelitų istorijos tyrimų srityse (archeologijos, kultūrologijos, religijotyros), šias išplėšiant iš pagalbinių teologinių disciplinų ir suteikiant savarankiškų sekuliarių mokslinių disciplinų statusą. Pagrindinis minimalistinės istoriografijos reikalavimas, kad Biblijai, jeigu lemta ją laikyti istoriografija, būtų taikomi tokie patys kritiškumo kriterijai kaip ir bet kuriai kitai istoriografijai. Tačiau griežtai kalbant šiandien vis sunkiau nebepaisyti istorikų, kvestionuojančių tokį jos statusą, pozicijos, ir todėl, norint pristatyti Senovės izraelitų, Izraelio ir Judo karalysčių istorijas, tenka kalbėti vis atsargiau ir korektiškiau, ko šiandien pasigendu į akademinį statusą pretenduojančiuose tekstuose. Tai jokia būdu nepanaikina biblistikos kaip tokios, tik išskiria ją kaip discipliną, kurioje galima išskirti teologines, lingvistines, literatūrologines, tekstologines, kultūrų istorijos tyrimų kryptis, taikyti joje įvairius hermeneutinius (krikščioniškus ir judėjiškus), egzegetinius metodus, naudoti ją dvasiniam gyvenimui, tačiau jau pats laikas Senovės izraelitų istorijos disciplinoje imti pirmiausia naudotis ne bibliniais šaltiniais, o tais, kurių kaip istorinių šaltinių patikimumas būtų labiau patikimas.

SACRED HISTORY VS. SECULAR HISTORY: HISTORIOGRAPHICAL CONTROVERCIES OVER PRIE HISTORY AND HISTORY OF ANCIENT ISRAELITES**Aušra Pažėraitė**

Summary

In this article I've made an overview of modern scholarly maximalistic vs. minimalistic discussion concerning History of Ancient Israelites. Namely, some points of development of modern Continental and American Biblical scholarship (Wellhausen, Noth, Albright, etc.), and New scholarship which emerged in early eight decade of 20th c. (Th. Thompson, N.P. Lemche, and others). In my article I argue, that this New scholarship, in its attempt to divorce scholarly researches of Ancient History of Israelites from reading the Bible as the source of that history, brings the Bible back to traditional rabbinical and Christian reading of it as a source of spiritual and theological meaning rather than historical, and that traditional

rabbinical exegetical approach to Tanakh was a-historical as well, that is, divorced from historical perspective in the modern sense of History, though gives interpretations of History, as does authors of Tanakh, too. This divorce actually opens perspectives to serious academic researches of the History of Ancient Israelites as well as unbinds the reading of Bible from violence of History, from literal reading which often leads to violence, to renew the reading from various rabbinical, Christian theological, mystical and other hermeneutic perspectives and methods, which interpret that History and gives meaning to it.

Keywords: Bible, ancient israelites, maximalistes, minimalistes, historicity.